

Нәсербек ЗАҢӘДІЛҰЛЫ

ОСПАН БАТЫР ЖӘНЕ ШЫҒЫС ТҮРКІСТАН АЗАТТЫҚ СОҒЫСЫ

В статье говорится о героизме Оспан батыра в национально-освободительной борьбе Восточного Туркестана.

Yazar Doğu Türkistan milli bağımsızlık savaşının kahramanı Ospan İslamoğlu hakkında ayıntılı olarak değerlendirme yapmıştır.

Қазақ халқы сан мың жылдық қанды тарихты басынан өткеріп, кешегі Сақ, Үйсін, Ғұн және атағы жерді жарған Түрік қағанаттарының нағыз мұрагері, әрі қарашаңырақ иегері болып қала алды. Оның айқын айғағы – бабалардың ыстық қаны сіңген қазақтың ұлан-байтақ даласы. Сонау ықылым заманнан сол қазақ даласының айрылмас бір бөлегі саналатын, Шығыс Түркістанның XX ғасырдың 30-40 жылдарындағы ұлт-азаттық күресі жайлы сөз қозғалғанда, жұрт атақты Оспан батырдың егей есімін еріксіз еске алады. Елінің, жерінің ертеңі үшін, қаптаған қалың жаумен жан аямай аршалысып, ерлікпен құрбан болған дара тұлғаның даңқы жер жаһанды шарлап, ерлік дастаны Европа, Америка елдеріне дейін тараған.

XX ғасырдың бастапқы жылдарынан бастап Гомиңдаң Шығыс Түркістанға билігін күшейтіп, қазақтардан ат пен қару жинап, көзі ашық, көкірегі ояу ел тұтқаларын қамауға алып, ақырындап, көздерін құрғып, отаршылдық аранын аша түскен қиын кез еді. 1940 жылы сол кезеңде Қытайды билеген Гомиңдаң партиясының Шығыс Түркістандағы отаршыл өкілі Шыңшысайдың өктемдік саясатына, ауыр езгісіне қарсы Алтай қазақтарының ұлт-азаттық көтерілісі тұтанды [1. 3]. Осы көтеріліске қатысып, ерлік көрсетіп, көзге түскен Оспан батыр Ісләмұлы қысқа мерзімде ұлт-азаттық қозғалысының көшбасшысына айналады. 1944 жылы Әкпар, Сейіт бастаған Іле қазақтарының көтерілісі тұтанды. Осылайша Алтайдан басталған ұлт-азаттық қозғалысы біртіндеп бүкіл Шығыс Түркістанға кеңейіп, Гомиңдаңның, яғни оның жаңдайшабы Шыңшысайдың Шығыс Түркістандағы билігіне қауіп төндіреді. Кеңес одағының күткені де Шыңсысай билігінің әлсіреуі болатын. Сол себепті, Сталин Шыңсысайға қарсы Шығыс Түркістан ұлт-азаттық күрестерін қолдап, 1944 жылы Құлжа қаласында қуыршақ Шығыс Түркістан үкіметін құрады. Оспан батыр 1945 жылы осы үкіметті қолдап, Алтай аймағының уәліі болады [1. 3]. Оспан батырдың бұл өкіметті жанын сала қолдаған себебі, бұл өкіметке төраға болып түрікшіл, діншіл Әлихан Төре төрағалық етіп, пынайы Шығыс Түркістан халқының тілегіне, мүддесіне сай жұмыс жасағандығынан болатын. Алайда, 1946 жылы Әлихан Төренің пынайы Шығыс Түркістан мемлекетін құру жолындағы талшыныстары Кеңес одағының қолдауына ие

болмай, керісінше қатерлі саналып, 1946 жылы Әлихан Төре Кеңес өкіметі тарапынан қолға алынды. Шығыс Түркістан өкіметінің басына кеңесшіл топ өкілдері келді. 1946 жылы Кеңес өкіметінің итермелеуімен Шығыс Түркістан үкіметі мен Гоминдаң жағы келісімге келіп, біріккен өлке құрады [1; 2; 3]. Ал Шығыс Түркістан атауын қолдануға тиым салынады. Кеңес одағының түп мақсатының біртіндеп Шығыс Түркістанды қосып алу екендігін және Шығыс Түркістан Өкіметінің шын мәнінде Кеңес өкіметінің қуыршағы екендігін толық танып жеткен Оспан батыр 1946 жылы маусымның аяғында қуыршақ Шығыс Түркістан үкіметінен бір жолата ат кекілін кесісіп, өзінің Алтай Көктоғай ауданындағы туған мекені Күртгіге көшіп кетеді [1; 5; 6]. Ендігі жерде Кеңес одағы, кеңесшіл Моңғолия, қуыршақ Шығыс Түркістан өкіметі, Гоминдаң сынды 4 жақтан алқымдаған қалың жаумен алысқан Оспан батыр Шығыс Түркістанды азат ел ету ұлы мақсаты жолында ұлт-азаттық күрестерін жалғастыра береді. Нәтижесінде Гоминдаңның Шығыс Түркістандағы негізгі күші әлсірейді. Ал Оспан батырдың қосыны молайып, атты жасақтары соғыс әдістеріне одан ары ысыла түседі. Оспан батыр Шығыс Түркістан өлкесінің ергеңі үшін сол уақытта ең қауіпті саналған, тізе қосқан орыс, қытай коммунистеріне қарсы бір мезет өзі әлсіреткен Гоминдаңмен, одан ары Америкамен күш біріктіруге дейін барады. Осыдан-ақ Оспан батырдың Шығыс Түркістанның келешегі үшін ешнәрседен қаймықпайтындығын көруге болады.

Хасан Өралтай ағамыз Шығыс Түркістан өкіметін Кеңес өкіметінің қуыршағы деп атаған. Бұлай аталу себептеріне тоқталсақ, әуелі Шығыс Түркістан Өкіметі Кеңес өкіметінің қолдауымен құрылды. 1945 жылы жасақталған Шығыс Түркістан Ұлттық армиясының бас қолбасшысы орыс Палинов, штаб бастығы орыс Мажаров болды. 1946 жылы бас қолбасшы Кеңес тарапынан жіберілген қырғыз генарал Ысқақбек Мононов, бас штаб қолбасшысы қазақ Дәлелхан Сүгірбаев болды. Шығыс Түркістан Ұлттық армиясындағы 100 мың әскердің 60 мыңы қазақ еді. Кеңес жағы басында Гоминдаңға қарсы ұлт-азаттық қозғалысын қолдап қарулы көмек беріп, әскер жіберсе, кейін келе, Шығыс Түркістан өкіметін құрып, Ұлттық армиясын жасақтап, жан-жақты қаржыландырып отырды [1; 6]. Кеңес тарапынан қолға алынар алдында Әлихан Төренің 1946 жылы Оспан батырға Ләтіштен жіберген хатында Шығыс Түркістан өкіметінен жеріп шық деген мағына жатыр еді, кейін келе, Әлихан Төре қолға алынған соң Шығыс Түркістан Өкіметінің басына Кеңесшіл топтарды Кеңес жағы өздері дайындап әкеп жұмысқа қойды. 1946 жылы Гоминдаңмен бітім жасауға, 1949 жылы Қытай коммунистеріне қосылуға нұсқау берді. Кеңес жағы Гоминдаң билеген жағдайда Шығыс Түркістанды өзіне қосып алу мақсатында қолдаса, ал коммунист қытайлар жеңіске жеткен жағдайда Шығыс Түркістанды Қытай коммунистердің еншісіне шешті. Осыдан-ақ Шығыс Түркістан өкіметінің Кеңес жағының қуыршағы екендігін толық танып жетуге болады.

Кеңес жағы мен 1949 жылы құрылған коммунистік Қытай халық республикасы өзара одақтас социалистік ел ретінде ымыраға келіп, ендігі жерде шығыс Түркістанды Қытай жағының еншісіне шешеді. Соның нәтижесінде кеңес жағының қолдауымен Уаң жін басшылығындағы Қытай халық азаттық армиясы Шығыс Түркістанға баса көктеп кіреді [1; 3] Гоминдаң жеңілген, қуыршақ шығыс Түркістан үкіметі Кеңес өкіметі тарапынан жинастырылған болатын, Қытай халық азаттық армиясы жеңістен жеңіске жетіп, қосыны молайып, рухы тасқындаған сәті еді. Бір жағынан кеңес одағы да әлемдік социалистік күштерді барын сала қорғап тұрды. Алайда Оспан батыр отаншылдық қасиетінен танбастан атты әскерлерін бастап, өреккеген қызыл қытай әскерін шығыс Түркістанға кірер жерінен Құмылдан бөгеп, құмда ашықтырып, құтын қашырады. Амал не қолдайтын артқы шебі жоқ Оспан батыр ақырына дейін жанқиярлықпен соғысып, қапыда қолға түсіп, 1951 жылы Үрімжіде 10 000 адамның алдында Қытай коммунистері жағынан атылады. Тұрсынхан Законұлының «Оспан батыр» атты мақаласында Оспан батыр 50 мың адамның алдында атылған делінген [1; 2].

Оспан батырдың күрес жолындағы өзіне тән ерекшеліктерін өз басым төмендегідей жинақтаған болар едім.

Біріншіден, Оспан батырдың Түркияға немесе Америкаға бас сауғалап кету мүмкіндіктерінен бас тартып, алдына не өлім, не тәуелсіздік екеуінің бірі деген мақсат қоюы.

Екіншіден, Шығыс Түркістанның тәуелсіз ел болуына қатер төндіретін 4 жақпен, атап айтар болсақ, Кеңес одағы, кеңесшіл Монғолия, қуыршақ Шығыс Түркістан өкіметі, Қытай Гоминдаң өкілі Шыңсысай өкіметімен бір уақытта қатар күресуі.

Үшіншіден, Қазақ халқының ғана емес бүкіл Шығыс Түркістан халқының бостандығы жолында соғысуы.

Төртіншіден, Шығыс Түркістанның ертеңі үшін Кеңес одағы мен коммунистік Қытайға қарсы Америка елімен байланыс орнатып, қарулы көмек сұрауы.

Бесіншіден, халық азаттық армиясын бөгеп, састыруы. Осы арқылы Оспан батыр сол дәуірде басына бұлт үйірілген Шығыс Түркістанға иелік ететін бірден-бір өкіл екендігін айқын дәлелдеді.

Оспан батырды Қытайда әлі күнге дейін Қытай коммунистері түрікшіл, Шығыс Түркістаншыл банды, мемлекет территориясын бөлшектеуші деп дәріштеп келеді. Сол коммунистік идеяның ықпалына ұшыраған бір бөлім адамдардың Оспан батырға негізсіз айыптар тағуы таңданарлық жайт емес. Менің ойымша, қазақта Оспан батырдай қараланған және халық арасында ерекше құрметке бөленген батыр жоқ. Түркия сапарымда көптеген ғалымдармен идеологтардың Оспан батыр менің жүрегім деп ұрандатқанын көріп, еріксіз көзіме жас келді. Біз тұлғамызды олардай қадірлей алмапшыз. Қазақ даласының шығыс бөлігін қорғау жолында

шаһит болған ұлт-азаттық күресін үлкен күшке айналдырып алшауыт елдерді тіксіндірген ұлы тұлғаның ерлік өмірі жас ұрпаққа өнеге.

Бүгінгі күнде де Оспан батырға еріп соғысқа қатысқан немесе оны жақын таныған көне көз қарияларды Шығыс Түркістан жерінен көп кездестіресіз. Солардың бірі Алтай қаласында тұратын жасы 80-нен асқан ұлты қытай зейнеткер Шадиң ақсақал Оспан батырдың 1948 жылы Қытайдың Гансу өлкесінде коммунистермен сұрапыл соғыс жүргізгенін және бұл соғыста Оспан батырдың Қытай халық азаттық армиясына ауыр соққы бергендігін мақтана баяндаса, Шығыс Түркістан төңкерісі жауынгері марқұм Қираят ақсақал Оспан батырдың батырлығы мен адамдық қасиетін өте жоғары бағалайды. Ақсақал батырды өте көшпiл болған оның қол астында қытай ұлтының өкілдері де жұмыс атқарған деседі.

Оспан батырды елге анағұрлым таныту мақсатында немересі Өрке Нәби бас болып халықаралық «Оспан батыр» қоры құрылған. Осы қор Оспан батырды еске алу мақсатында республикалық айтыс өткізіп, әйгілі қолбасының киелі аруағын бір тербетті. Ал өткен жылы Дүниежүзі Қазақтары Қауымдастығының бастамасымен Алматы қаласында Оспан батырдың туғанына 110 жыл толуына орай жер-жерден Оспантанушы ғалымдар шақырылып халықаралық конференция ұйымдастырылды. Сол жылдың желтоқсан айында Түркістан қаласында А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде Досай Тұрсынбайұлы Кенжетай, түркиялық Махир Накиш қатарлы ғалымдардың ат салысуымен «Оспан батыр және Шығыс Түркістан» атты конференция өтті. Ал түбі бір түрік елінде, Стамбул қаласында, әйгілі Топ кашы сарайы жанында Оспан батыр атында көше бар. Керек десеңіз Оспан батыр туралы шежірелерді Европа, Америка елдерінен де көп кезіктіресіздер. Өз басын өлімге байлап елін, жерін қорғаған Оспан батырдың аты ешқашан да өпшейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Оспан батыр (деректі зерттеу). Алматы, «Орда», 2007. 179 бет
2. Шыңжаңның жергілікті тарихы. Үрімжі. 1982. 768 бет
3. Шыңжаңның үш аймақ төңкеріс тарихы. Пекин, 2000.
4. *Халифа Алтай*. Алтайдан ауған ел. Алматы, «Атажұрт» баспасы. 2000. 190 бет.
5. *Қожай Доқасұлы*. Офицердің қойын дәптерінен. Пекин, «Ұлттар» баспасы, 1996. 290 бет
6. *Қостай Жақияұлы*. Дәлелхан генерал. Пекин. «Ұлттар» баспасы, 2002. 178 бет
7. *Хасан Оралтай*. Елім-айлап өткен өмір. Алматы, 2005.

REZUME

N.ZANADILULY (Turkistan)

HERO OSPAN AND THE WAR OF LIBERATION OF EAST TURKISTAN

The article says about the heroism of Ospan knight in the struggle for national liberation of East Turkistan.